

Tomislav Ž. Živković

OBIČAJ DAROVANJA O SAHRANAMA U OKOLINI SMEDERVSKE PALANKE
I NEKIM DRUGIM KRAJEVIMA DONJE ŠUMADIJE

Tokom poslednjih dvadesetak godina u Smedervskoj Palanci, u njenoj okolini, kao i nekim drugim krajevima Donje Šumadije, praktikuje se običaj bogatog darivanja prilikom sahrane¹.

Ispitivanjem većeg broja kazivača i neposrednim posmatranjem ovog običaja na sahranama, možemo zaključiti da je on nastao u jednom od sela palanačke opštine², koja se većim delom nalazi u Jasenici³, a delimično i u Smederevskom Podunavlju⁴.

S obzirom na to što se pravi uzrok, vreme i mesto nastanka ne mogu sa sigurnošću utvrditi, to ćemo u ovom radu izneti mišljenja ispitanika o običaju, njegove glavne karakteristike i razvoj, a pokušaćemo da ovom običaju damo i neko prihvatljivije objašnjenje.

Nastanak običaja. Iako običaj darivanja o sahranama nije nastao tako davno, vreme njegovog nastanka već je delimično zaboravljeno. Zabeležili smo dva tumačenja o nastanku ovog običaja koja im daju sami ispitanici.

Prema prvoj varijanti, običaj darivanja o sahranama nastao je u selu Kusatku na sledeći način. U tom selu je živela neka starica, koja nije imala ni jednog člana porodice. Od muža, koji je poginuo u ratu, ostala joj je penzija. Kako joj je za život bilo potrebno znatno manje sredstava nego što su joj to obezbeđivali penzija i prihod sa zemlje koju je imala, to je ona, za višak novca, kupovala razne stvari, naročito odevne predmete. Ove predmete namenjivala je svojoj rodbini u želji da one budu podeljene na dan njene sahrane kao dar i uspomena na nju. Vremenom je pripremila darove za svu rodbinu. Kad je umrla, sve je učinjeno po

njenoj želji, a tako je i nastao običaj darivanja o sahranama. Naime, kada bi neko od ukućana umro, ostali članovi njegove porodice darivali bi svu rodbinu. Kasnije se ovaj običaj proširio, tako da se daruju svi oni koji dolaze na sahranu, bez obzira na to da li su u srodstvu sa umrlim ili ne, a oni također daruju domaćina kuće iz koje je umrli, najčešće novcem, ali i odevnim predmetima, pićem, namirnicama. Ova druga pojava - darivanje domaćina - starija je po svom postanku. o čemu ćemo u daljem izlaganju opširnije govoriti.

Druga varijanta o nastanku ovog običaja, prema mišljenjima kazivača, jeste da je neko kome je umro sin ili kćer, momak ili devojka, na dan sahrane podelio svadbene darove, koji su uglavnom bili pripremljeni, onima koji su došli na sahranu, i to najpre rodbini, a zatim i svim prisutnim. Kasnije su ovo prihvatili i ostali a običaj se proširio. Darovi su davani ne samo kad umre momak ili devojka nego na svim sahranama.

Zajedničko za obe ove varijante je to što se kao mesto nastanka pominje selo Kusadak, a selo Azanja i Junkovac kod Natalinaca samo u drugoj varijanti. Prema tome, uvažavajući mišljenja kazivača običaj darovanja o sahranama verovatno je nastao u selu Kusatku.

Kusadak je karakterističan po tome što su njegovi stanovnici pokazivali izuzetnu solidarnost o sahranama. Kod njih postoji izreka: "Daj u kuću mrtvaca, za sahranu ne moraš da brineš!" Naime, i ranije je rodbina, i ostali, donosila uglavnom hranu i piće, kao i sve što je potrebno za sahranu. Mogućno je da se i iz ovog postupka razvio i običaj darovanja o sahranama, jer su domaćin i ukućani iz koje je umrli, želeli da se oduže svima koji su ih pomogli u tom najtežem trenutku.

Prema našem mišljenju, postoji i druga mogućnost nastanka ovog običaja, i to iz "malih" darova, koji su davani prilikom sahranjivanja. Naime, oni koji su u pogrebnoj povorci nosili krst, žito, barjake i sanduk sa umrlim, kao i oni koji su kopali raku, bili su, i pre ovog običaja "velikog" da-

rovanja, darivani, i to najčešće peškirima. To darovanje se postepeno proširivalo, najpre na najbližu rodbinu, a zatim dalju, tako da je postepeno obuhvatilo sve one koji prisustvuju sahrani.

U ovom delu šumadije su i ranije pogrebi i posmrtni običaji bili dosta razvijeni, što je takodje moglo da bude povoljna okolnost za nastanak ovog običaja. Naime, o pomenima, daćama, zadušnicama i drugim danima kada se izlazilo na groblje, delili su hranu i pića, odnosno razmenjivali ih medju sobom, namenjujući tanjir po tanjir svim umrlim precima i rođjacima. Poneko donese i neki odevni predmet te ga nekome pokloni, namenjujući ga jednom od umrlih. Deli se uz reči: "Uzmi ovo (mom...mojoj...) za dušu" ili: "Neka se vidi (mom...mojoj...) na onom svetu". Ipak je teško pretpostaviti da se iz ovog deljenja na groblju razvio običaj darivanja o sahranama, mada su neke sitnice na primer nazuvci, čarape i drugo, u ovom kraju deljenje rodbini i pre drugog svetskog rata.

Karakteristike i razvoj običaja. Potrebno je napomenuti da se običaj darivanja o sahranama može posmatrati samo u sklopu niza pogrebnih i posmrtnih običaja, i to kao njihov deo koji je najkasnije nastao. On je i danas zastupljen gotovo na svim sahranama u selima, a donedavna i u Smederevskoj Palanci, sve do zabrane sprovođa kroz grad, koja je doneta nakon izgradnje kapele na groblju. Do tada je ovaj običaj bio prisutan kod većeg dela palanačkog gradskog življa, i to uglavnom kod "polutana"⁵. Često je kroz grad prolazio sprovod - "pratnja" sa darovanim učesnicima povorke. Danas se medjutim, sahrane u Smederevskoj Palanci obavljaju kao i u svim većim gradovima.

Glavna karakteristika današnjeg običaja, koji se održao u pomenutim selima, jeste razmena darova, koja se javlja u četiri varijante. Prva varijanta je da prilikom dolaska u kuću umrloga, pohodnici pored sveće stavljaju na pokojnika 50 - 100 dinara, što se tumači kao izraz želje da se materijalno pomogne porodica umrloga. Prema drugoj varijanti, na pokojnika se stavlja samo novac, a sveća se ne donosi. Po trećoj, a ona se uglavnom odnosi na srodnike i bliske prijatelje, u-

mesto novca stavlja se peškir, košulja ili neki drugi odevni predmet. Četvrta se sastoji u donošenju samo sveće, dakle bez ikakvog darovanja. Još uvek se zadržalo donošenje pića i namirnica (rakija, vino, šećer i dr), koje je bilo uobičajeno i pre nastanka bogatog darivanja.

Pohodnici izjave saučešće, u prostoriji u kojoj je umrli, ostanu tu kraće vreme, a onda izlaze u drugu prostoriju gde ih čeka posluženje, najčešće šećer ili slatko i voda i ljuta rakija. Tom prilikom se malo rakije ili vode pospe na zemlju, a to je namenjeno umrlom, uz reči: "Bog da mu dušu 'prosti".

Tada neko od rodbine ili suseda, koji je dobio zašćenje da daruje, prilazi prisutnima i iglom i koncem prišiva dar na ledja. Muškarci iz bliže rodbine obično dobijaju na dar košulju ili neki veći i kvalitetniji peškir, a žene "kombinezon" ili veći peškir. Zanimljivo je napomenuti da se peškiri često ne prišivaju, već se obaviju oko nadlaktice. Daljoj rodbini ili prijateljima daju se darovi manje vrednosti, kao što su: manji peškir, maramica, čarape i drugo. Većim darovima, košuljom ili velikim peškirom, obavezno daruju i one koji kopaju raku, kao i one koji nose sanduk sa umrlim, zatim žito, krst i barjake u "pratnji".

Darovi koji su stavljeni na umrlog takodje se podeli, a novac uzme domaćin kuće iz koje je umrli. Po pravilu, darovi se nose za vreme čitavog sprovoda - "u pratnji", a skidaju se tek na groblju za vreme ukopa, posle poslednjeg opela.

Inače, običaj se razvio na sledeći način. U početku darovana je samo najbliža rodbina. Zatim se to proširilo na dalju rodbinu i prijatelje, a kasnije na sve koji dođu da isprate umrlog. Oni koji se danas pridržavaju ovog običaja, dogovore se o tome kako će da ga provedu i ko ga će da daruju, tako da se javljaju sva tri pomenuta načina - od darovanja najbliže rodbine, do darovanja svih koji dođu na sahranu.

Rasprostranjenost običaja. Već smo napomenuli da se ovaj običaj najverovatnije pojavio u nekom od sela u oko-

lini Smederevske Palanke, a najverovatnije u selu Kusatku. Interesantno je da je običaj, iako po našem mišljenju negativan i štetan, brzo počeo da se širi, najpre na susedna sela, gde je prihvaćen u svim navedenim varijantama, a zatim i na širu okolinu, tako da sam uspeo da konstatujem, da se, osim u palanačkoj opštini, običaj proširio na susedne oblasti - predeone celine Donje Šumadije - : Jasenicu, rasprostirući se ka Gornjoj Jasenici, Smedersko Podunavlje i Lepenicu⁶, sa tendencijom daljeg širenja ka Gornjoj Šumadiji. Koliko nam je poznato, običaj se nije preneo preko Save i Dunava u Vojvodinu, niti, pak, preko Velike Morave i istočne delove Srbije, jer se pomenute velike reke, sa svojim širokim dolinama, javljaju kao prirodna granica. To, međjutim, ne znači da ovaj običaj u istočnim delovima Srbije neće naći podlogu, s obzirom na poznatu sklonost tamošnjeg stanovništva ka predimenzioniranom kultu predaka i umrlih, a što vuče korene iz dalje prošlosti. Ovaj običaj se dalje širi ka visokim krajevima Šumadije, pa smatramo, da bi šira istraživanja ovog običaja dala još dosta vrednih rezultata u utvrđivanju tačnog nastanka, kao i rasprostranjenosti ovog običaja. Međjutim, ima sela u kojima se ovaj običaj ne praktikuje. Samo, to je retko.

Razna gledišta o običaju. Iako se u narodu uglavnom svuda sprovodi ovaj običaj, a iz prethodnog izlaganja smo videli da se i širi, ipak o njemu postoje najrazličitija gledišta. Mi ćemo ih kratko izneti. Vlasti i društveno-političke organizacije se pridržavaju ustavnih načela, a to je ne mešanje u verske običaje koji ne štete društvu⁷.

Stav crkve je takav da je ovo nehrišćanski običaj i da bi ga trebalo iskoreniti. Ima, međjutim, sveštenika koji su u ovom pogledu isključivi i u njihovim parohijama se običaj ne sprovodi, sa izuzetkom što neki domaćin krišom daruje, stavljajući darove u džep učesnicima pratnje, dok većina sveštenika toleriše ovaj običaj, najverovatnije zato što i njih daruju, po pravilu nekim većim darom.

Stanovništvo koje sprovodi ovaj običaj zastupa dvojako mišljenje. Prema mišljenju nekih, ovaj običaj treba

ukinuti, a drugi su za njegovo dalje sprovođenje. I jedni i drugi imaju svoje razloge i svi tvrde da su u pravu. Oni koji su za prekidanje ovog običaja navode sledeće razloge. Prvi je ekonomske prirode. Naime, ovaj običaj mnogo staje. Tako, na primer ko danas daruje o sahrani potroši za darove i do 10000 dinara, pa i više, tako da je potrebno duže vreme da se ekonomski oporavi, i to naročito siromašnijim domaćinstvima. Drugi razlog je taj što smatraju da uopšte ne treba davati darove kad neko umre, jer se to kosi sa samim činom tuge i bola ukućana i bliže rodbine i daje drugi ton čitavoj sahrani. Navode kao primer to što mnogi na ovaj način žele da se prikažu kao ekonomski jaki i dobri domaćini, vodeći više računa o samom sprovođenju običaja, potiskujući žalost za umrlim u drugi plan. Na primer, prilikom sahrane jedne žene, posle pogreba, pri povratku kući sa groblja, njen muž upita svog brata: "Jel' bilo dobro?", misleći na to da li je sve dobro sprovedeno, što je veoma naljutilo njegovog sina.

Drugi, koji su za dalje sprovođenje običaja darivanje o sahranama posmatraju trojako, i to: 1) kao "zadužbinu" - jedan drugog zadužuju darovima - slično kao i o veselju; 2) tvrde da se na ovaj način produžava sećanje na umrlog, i 3) to posmatraju kao lično obezbeđenje na "onom" svestu, kao što je slučaj sa deljenjem hrane na groblju, a što je sastavni deo dosta razvijenih posmrtnih običaja u ovom delu Šumadije.

1) Kao "zadužbinu" to smatraju, najkraće rečeno, ovako. Neko je umro iz moje kuće. Ja ću darovati o sahrani. Kad nekom drugom umre neko iz kuće on će biti u obavezi da mene daruje, jer sam ga zadužio.

2) Upotrebom predmeta koji neko dobije o sahrani smatraju da se produžuje sećanje na umrlog. Naime, ako neko kao dar dobije košulju ili peškir, kad oblači košulju ili briše peškirom ruke, setiće se umrlog na čijoj je sahrani dobio ove predmete. Isto je i sa drugim predmetima ili delovima odeće, čime se na pomenuti način obezbeđuje i neko produženo prisustvo i umrlog među živima.

3) U pogrebnim i posmrtnim običajima i pre nas-

stanka darivanja bilo je uobičajeno, a i danas je to redovna praksa, deljenje hrane i pića, a retko i nekog odevnog predmeta na groblju, što je namenjivano nekom od umrlih predaka ili rodjaka. Prema narodnom verovanju, ova hrana i piće odnosno odevni predmeti, podele se nekom iz dva razloga. Prvi je da bi umrli imali na "onom" svetu šta da jedu i piju, pa se vodi računa o tome da se podeli od svega po malo, da ni u čemu ne bi oskudevali. Drugi razlog je taj, što onaj ko deli obezbedjuje sebi da kada umre ni o čemu ne oskudeva na "onom" svetu, jer je sve podelio i hranu i piće, i nešto od odeće, i tako se u potpunosti obezbedio, tj. pripremio za "onaj" svet i život na njemu. U selima se ljudi opredeljuju za jedno od dva pomenuta gledišta i nastoje da nametnu jedni drugima svoj stav. No, i pored svega, ovaj običaj još uvek postoji u gotovo svim mestima predeonih celina koje smo već pomenuli.

ZAKLJUČAK. Kao što smo u prethodnom tekstu napomenuli, običaj darovanja o sahranama proširio se iz okoline Smederevske Palanke i na druge krajeve Donje šumadije, sa tendencijom širenja ka Gornjoj šumadiji. Razlozi nastanka običaja - prema narodnom kazivanju, i neke mogućnosti nastanka - prema našem mišljenju, izneti su u nekoliko varijanti. Uzroke nastanka teško je objasniti tradicijom i tražiti neke sličnosti sa običajima iz dalje prošlosti. Objasnjavati ovu pojavu kao sirvival bilo bi, čini nam se, neodrživo, izuzev mogućnosti koje smo izneli. Naše je mišljenje da je ovaj štetni šumadijski običaj u stvari želja za prikazivanjem ekonomske moći ljudi, ovog prirodno veoma bogatog kraja, koji je svoj puni ekonomski procvat doživeo u periodu posle drugog svetskog rata, u periodu novih društveno-ekonomskih socijalističkih odnosa i ekonomskog prosperiteta čitave naše zemlje, pa i ovog kraja šumadije. Ovdašnji čovek, čini nam se, ima želju da istakne svoju ekonomsku moć, pa nastoji da to prikaže u svim vidovima života, na primer: u izgradnji kuće i pomoćnih zgrada, koje predimenzionira u odnosu na stvarne potrebe; u metalnim ogradama i kapijama koje su veoma skupe; na veseljima, kao što su svadba, sipračaj u vojsku, rođendani idr, kao i u drugim vi-

dovima života. Tako je i o sahranama, što, takodje, smatramo vidom ispoljavanja ekonomske moći stanovništva ovog bogatog i privredno razvijenog kraja.

Teško je dati neka preciznija predviđanja u vezi sa daljim održavanjem i sprovođenjem ovog običaja, ali smatramo da će se on izgubiti iz praktičnih razloga. Naime, ovaj običaj iziskuje znatne materijalne izdatke, i smatramo da će to biti glavni razlog njegovog nestanka.

NAPOMENE

1. Za ispitivanje šireg geografskog područja nisam imao materijalnih mogućnosti, jer radim u muzeju čija je nadležnost teritorija opštine Smedervska Palanka.
2. Prema administrativnoj podeli od 1.I.1966.
3. Borivoje Drobnjaković, Jasenica, SEZb XXV, Beograd 1923.
4. Borivoje Drobnjaković, Smederevsko Podunavlje i Jasenica, SEZb XXXIV, Beograd 1930.
5. O ovom stanovništvu videti: Cvetko Kostić, Seljaci - industrijski radnici, Beograd, 1955.
6. T. Radivojević, Naselja u Lepenici, SEZb XLVII, Beograd 1930.
7. Ustav SFRJ - Beograd 1974, 104.